

УДК 349.2

І. Ю. Яковець

**ВІДМЕЖУВАННЯ КАТЕГОРІЇ
«ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ»
ВІД КАТЕГОРІЇ «ПРАВОПОРУШЕННЯ»
ВІДНОСНО ТРУДОВИХ ВІДНОСИН**

Анотація. Проаналізовано проблему «зловживання правом» поряд з категорією «правопорушення» щодо трудових відносин на підставі аналізу основних ознак категорії «правопорушення».

Ключові слова: зловживання правом, правопорушення.

Аннотация. Проанализирована проблема «злоупотребление правом» наряду с категорией «правонарушения» относительно трудовых отношений на основании анализа основных признаков категории «правонарушения».

Ключевые слова: злоупотребление правом, правонарушения.

Annotation. Analyzed the problem of «abuse of right» from the categories of offenses in relation to the employment relationship on the basis of the analysis of the main features of the offense category.

Key words: abuse of rights, offense.

Постановка проблеми.

Категорія зловживання правом є відомою юридичною конструкцією сучасній юридичній науці. Проте і сьогодні викликає зацікавленість серед дослідників цієї категорії, оскільки серед вчених не існує спільної думки відносно її правової природи. Донині чинне законодавство, а також юридична наука та судова практика так і не виробили однозначного визначення поняття «зловживання правом». Основним недоліком в означеній ситуації є факт відсутності у діючому законодавстві загальних критеріїв для однозначної кваліфікації дій суб'єктів права, таких, що зловживають правом. Одні вчені вважають категорію «зловживання правом» – правопорушенням, а інші, навпаки, однією із форм правової поведінки.

До першої групи дослідників можна віднести І.О. Покровського, М.М. Агаркова, В.П. Грибанова, М.С. Малєїна, В.І. Ємельянова, О.О. Поротікову, Т.С. Яценко, Т.Т. Полянського.

На думку М.М. Агаркова, – «здійснення права не може бути протиправним, а отже, і зловживанням. Ті дії, які називають зловживанням правом, насправді вчинені за межами права. Здійснюючи ці дії, особа виходить за межі свого права»¹. У визнанні теорії зловживання правом М.М. Агарков вбачав небезпеку для міцності цивільного права, тому що невинувато збільшувалася, на його думку, в цьому

¹Агарков М.М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве/ УИзвестия АН СССР. Отделение экономики и права. 1964. – № 6. – С. 424–436.

випадку роль суддівського розсуду, а як наслідок і можливість суддівської помилки. На думку М.С. Малєїна, якщо особа виходить за межі наданого йому суб'єктивного права, то вона фактично діє за рамками права, поза його межами. Термін «зловживання правом» у цьому випадку неприйнятний, оскільки особа просто порушує норму закону, а не зловживає правом. «Для ідеї та загальної норми про зловживання правом немає місця»², – робить висновок М.С. Малєїн.

Не вважали «зловживання правом» за правопорушення такі вчені, як М.Й. Бару, В.І. Гойман та інші.

М.Й. Бару вважав, що специфіка цього правопорушення полягає в тому, що уповноважений суб'єкт, допускаючи недозволене використання свого права, при цьому «завжди зовні спирається на суб'єктивне право»³. В даному випадку особа не здійснює свого права, не здійснює тих дій, які «відповідають змісту належного йому права», а діє за рамками даного суб'єктивного права. Подібні дії уповноваженого суб'єкта також можуть бути як протиправними, так і правомірними, але ні за яких умов вони не можуть бути віднесені до випадків зловживання правом.

В.І. Гойман також зазначав, що «не кожне здійснення права, яке завдає шкоди інтересам інших осіб, утворює правопорушення; ... тільки «невизнання категорії «зловживання правом» веде до того, що всяке відхилення від загального дозволу кваліфікується як правопорушення»⁴.

Спробуємо внести певну ясність відносно поставленої проблеми і дослідити, яким чином слід розмежовувати категорії «зловживання правом» та правопорушення, в яких випадках вони між собою можуть співвідноситись відносно трудових відносин.

Виклад основного матеріалу.

В теорії права **правопорушення розуміємо** – як соціально шкідливе, протиправне, винне (умисне та/або неумисне) діяння (дія, або бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта правових відносин, за яке встановлена юридична відповідальність⁵. Учені виділяють такі ознаки правопорушення, як: протиправність, суспільна небезпека (шкідливість), завдана шкода, винність, караність. При цьому «відсутність хоча б однієї з перелічених ознак не дозволяє розглядати діяння як правопорушення».

Розглянемо згадані основні ознаки правопорушення і співвіднесемо їх із ситуаціями зі зловживанням правом суб'єктами трудового права. Отже, перше,

²Малєин Н.С. Закон, ответственность и злоупотребление правом//Советское государство и право. – 1991. – № 11. – С. 28–35.

³Бару М.И. О ст. 1 Гражданского кодекса // Советское государство и право. – 1958. – № 12. – С. 118.

⁴Гойман В.И. Правонарушение и юридическая ответственность. Общая теория права и государства: учебник под. ред. В.В. Лазарева. – М., 2002. – С. 208.

⁵Загальна теорія держави та права За редакцією академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора В.В. Копейчикова // 2000 р.

протиправність. Протиправність діяння виражається в порушенні суб'єктом правових відносин норми (норм) права, у здійсненні юридично забороненого діяння. Під протиправністю розуміємо вчинення будь-якого діяння всупереч правовим приписам, порушення закону, вираженням якого є порушення заборони, прямо встановленої в законі, або невиконання зобов'язань, покладених на суб'єкта права законом чи договором.

Зловживання правом відрізняється від правопорушення відсутністю протиправності (як відомо, протиправність є однією з основних (суттєвих) ознак правопорушення).

Для прикладу наведемо банальну ситуацію, коли добросовісний працівник пред'являє за місцем роботи лікарняний лист (листок непрацездатності) як доказ поважності причини, відсутності його на робочому місці – і йде на «лікарняний» за станом здоров'я. Інший випадок, коли недобросовісний працівник, що поряд з основним місцем роботи, працює на іншій за сумісництвом, надає роботодавцю за основним місцем роботи листок непрацездатності, а сам виходить на роботу за сумісництвом. Як бачимо, працівники не тільки не порушують закон, а й здійснюють діяння, які точно відповідають положенням діючого законодавства. В даному випадку можна стверджувати, що такої ознаки, як протиправність в діях недобросовісного робітника, немає.

Наступна ознака – **караність** – є близькою ознакою до протиправності. Особливість зловживання правом полягає в тому, що це діяння іноді може бути караним. На нашу думку, в силу ст. 13 ЦК України, при встановленні судом факту зловживання правом суб'єктом правових відносин суд може відмовити у задоволенні позову, або взагалі в захисті права, оскільки у зазначеному випадку одна сторона не повинна відповідати за несприятливі наслідки, які настали внаслідок недобросовісних дій другої сторони.

Третя ознака правопорушення – винність. Вина відбиває психологічне ставлення особи до здійснюваного ним діяння, а також до виникаючих у результаті такого діяння наслідків. Вона (винність) означає розуміння або усвідомлення особою неприпустимості своєї поведінки і виникаючих при цьому наслідків.

На нашу думку, специфіка зловживання правом полягає в тому, що з суб'єктивної сторони дане діяння характеризується умисною формою вини, оскільки не можна зловживати правом, не знаючи про це. Якщо особа не знала і за обставинами справи не могла і не повинна була знати, що здійснює своє право з недозволеною метою, обирає заборонений спосіб його здійснення або виходить за межі наданих їй способів захисту порушеного права, можна говорити, що тут є очевидною протиправна поведінка, проте в даному випадку відсутні підстави для визнання таких дій, як зловживання правом.

О.А. Поротікова вказує, що зловживання правом характеризується саме умисною формою вини. На це вказує навіть сам термін «зловживання правом»,

який підкреслює суспільну небезпеку саме винного і свідомого перекручення сенсу суб'єктивного права уповноваженою особою⁶.

Для обґрунтування умисної форми вини зловживання правом можна навести слова С.Г. Зайцевої: «Для того, щоб зловживати правом, слід докласти чимало зусиль, пов'язаних як з рішенням непростих інтелектуальних завдань, так і з вибором тієї чи іншої поведінки...».

Наступною ознакою правопорушення є наявність **шкоди**.

Чи є зловживання правом діяння без заподіяння шкоди іншим особам? Маються на увазі ситуації, коли фактично особа зловживає правом, але інша особа не усвідомлює цього. Очевидно, що не буде. Тому обов'язковою, однією з істотних ознак зловживання правом, є наявність **заподіяної шкоди**. Для кваліфікації діяння як зловживання правом необхідно встановити, що для «потерпілої сторони» виникли несприятливі наслідки або виникла реальна можливість їх настання, тобто необхідно встановити причинно-наслідковий зв'язок між діянням і шкодою.

Історично так склалося, що «зловживання правом» безпосередньо пов'язували із заподіянням шкоди іншій особі (§ 226 Цивільного укладу Німецької Імперії 1896 року). Проте сучасна правова думка складається дещо інакше, і говорити про обов'язкове заподіяння шкоди передчасно.

Ми дотримуємося думки, що зловживання правом не тільки як діяння, що здійснюється виключно з метою заподіяння шкоди іншій особі, а і як діяння, що здійснюється з метою заподіяння шкоди, досягнення якої дозволить задовольнити й інший інтерес, нехай навіть правомірний.

Наприклад працівник, бажаючи unikнути відмови в прийомі на роботу, приховує від роботодавця інформацію, яка може спричинити юридично важливі наслідки (інформацію про стан здоров'я, про інвалідність, наявність дітей або дітей-інвалідів). Але метою таких недобросовісних дій працівника є не тільки (і навіть не стільки) бажання працівника заподіяти шкоду роботодавцю, а й достатньо правомірне бажання отримати роботу.

О.А. Поротикова вказує, що шкода має розглядатися максимально широко: збитки, шкода життю, здоров'ю, зменшення нематеріальних благ та інше. Більше того, як зловживання правом мають визнаватись і ті ситуації, за яких шкідливий результат ще не наступив, але неналежне здійснення права створило всі умови його настання.

Тому, на нашу думку, для класифікації дій як «зловживання правом» необхідно чітко встановити таку кваліфікуючу ознаку «зловживання правом», як **мета** – отримання суб'єктом трудових відносин необґрунтованих переваг перед іншими особами та/або заподіяння шкоди іншим особам. При цьому заподіяння шкоди може розглядатися як основна або як допоміжна ознака, що дозволяє досягти й інших (навіть правомірних) цілей, про що говорилося вище.

⁶Поротикова О.А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом: Дисс.канд. юрид. наук. Саратов. – 2002. – С. 11.

Таким чином, резюмуючи викладене вище, можна зазначити, що категорія «зловживання правом» є відмінною від категорії «правопорушення», проте в окремих випадках може з нею збігатись.

Зловживання правом у трудових відносинах не завжди виражається протиправністю і не завжди має на меті заподіяння шкоди суб'єкту трудових відносин, в окремих випадках створюється лише реальна загроза для настання негативних наслідків. Тому, чітко визначення всього складу (об'єктивного і суб'єктивного) правопорушення, цілей та мети суб'єкта, що зловживає правом, дозволить відмежувати категорію «зловживання правом» від правопорушення.

Література

1. Агарков М.М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве / Известия АН СССР. Отделение экономики и права. – 1964. – № 6. – С. 424–436;
2. Малейн Н.С. Закон, ответственность и злоупотребление правом // Советское государство и право. – 1991. – № 11. – С. 28–35;
3. Бару М.И. О ст. 1 Гражданского кодекса // Советское государство и право. – 1958. – № 12. – С. 118;
4. Гойман В.И. Правонарушение и юридическая ответственность. Общая теория права и государства: учебник под ред. В.В. Лазарева. – М., 2002. – С. 208;
5. Загальна теорія держави та права За редакцією академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора В.В. Копейчикова // 2000р.;
6. Поротикова О.А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом: дисс... канд. юрид. наук. Саратов. – 2002. – С. 11.